

HUNYADI MÁTYÁS

HUMANISTA IRODALMI MŰVEK
MÁTYÁS KIRÁLY DICSŐÍTÉSÉRE

Hunyadi Mátyás trónra lépésekor Magyarország két európai hírű humanistával dicsekedhetett: Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal. Vitéz *Leveleskönyve*, az első magyar szerzőtől való humanista gyűjtemény 1451-ben jött létre, későbbi leveleinek tekintélyes mennyisége V. László király nevében keletkezett, ránk maradt politikai beszédei pedig mind Hunyadi halála előtt születtek meg. 1458-ban már Guarino híres ferrarai iskolájának büszkesége, Janus Pannonius is megírta fennmaradt költeményeinek nagyobbik részét. Mint ismeretes, Mátyás uralomra jutása után a két magyar humanista, kivételesen magas egyházi és politikai rangra emelkedve, irányítójává vált a magyar kulturális életnek. Ők formálták az uralkodó és a hatalmon levők ízlését, ők indították el és támogatták a magyar tehetségeket, ők alapítottak a teljesség igényével humanista könyvtárat, az ő kezdeményezésükre és szervezőmunkájukkal jött létre Pozsonyban a magyarországi egyetem. A külföldi humanisták először őhözájuk jöttek, és elsősorban nekik ajánlották a műveket. Összeesküvésük és haláluk igen nagy megdöbbenést váltott ki a külföldiekben, de a legmélyebben a magyarországi humanistákat sújtotta. Vitézékkel való rokoni vagy más kapcsolataik miatt a legtöbbben kegyvesztettek lettek, vagy gyanúsakká váltak Mátyás szemében, és felfelé ívelő pályájuk elakadt vagy súlyos törest szenvedett.

A két humanista halálával Magyarország vezető értelmiségi nélkül maradt. Egyedül maradt Mátyás is, Vitéztől nyert neveltetésével, Vitéztől is táplált nagyszabású álmaival és terveivel. Vezető értelmiségi híján egyedül az ő vállára szakadt a Vitézzel és Janus Pannoniusszal együtt kialakított kulturális teendők terhe: az irodalmi mecenatúra, az egyetem gondja, a korszerű műveltség lehetőségét biztosító, nagyszabású magyar könyvtár ügye. Mátyás ezeket a feladatokat a saját vállára vette, és udvara vált a magyarországi humanizmus irányító centrumává, magával a királlyal az élen.

Klaniczay Tibor *A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században* című tanulmányában irányította a figyelmet a humanizmus egyik lényeges ismertetőjegyére, megokolván a dicsőítő művek létrejöttét, és felvázolva ezek műfajait, valamint legfontosabb sablonjaiknak a készletét.¹ Ez a tanulmány azt is megvilágítja, hogy miért válhatott Mátyás király kora irodalmi alkotásainak témájává és hőségévé.

A ránk maradt Mátyás-kori irodalmi művek között feltűnően gazdag az az emlékanyag, melyet olasz humanisták írtak Mátyás dicséretére. Az ide tartozó művek műfaja igen változó, a rövid epigrammáktól kezdve a leveleken és könyvajánlásokon, valamint a panegyricusokon át egészen a hosszú dialógusokig, vagy a Mátyás halálára írt orációkig. Közülük az alábbiakban azokat a terjedelmesebb verses és prózai alkotásokat kívánom szemügyre venni, melyek Mátyáshoz vagy fiához, Corvin Jánoshoz vannak címezve, és irodalmi igénnyel az uralkodó életéről és tetteiről szólnak. Műfaji csoportosításuk helyett keletkezésük időrendjét követem, 1463-tól Mátyás utolsó éveinig. Keletkezési időrendjük a műveket aszerint is elkülöníti, hogy Itália melyik humanista centrumából érkeztek, illetve melyik hatott szerzőikre, és így az erről szóló eddigi ismereteket² még pontosabbá tehetjük. Szükséges volna e művek tartalmi igazságával is foglalkozni, ami főként műfaji előzményeik és toposzaik vizsgálatán alapulhatna, de erre itt nincs lehetőségem. Szempontjaim meglehetősen korlátozottak; leginkább a dicsőítések tartalmi változásaira és a Mátyással kapcsolatos olasz elvárások módosulásaira terjednek ki.

GUARINO VOLT NÖVENDEKEI – ÉS EGY HIÁNYZÓ PANEGYRICUS

A XIV. század második felétől Európára zúduló török hódítás a Balkán-félsziget eleste után közvetlenül a Nyugatot fenyegette: a tengeri úton, Velencén és Genován keresztül az egész pápaságot és Itáliát, a szárazföldön pedig, Galambóc és Szendrő elfoglalása után, Magyarországot.³ A legközvetlenebb veszélynek kitett Itália és Magyarország, más európai államok segítségét is remélve, mindenekeelőtt egymásnál keresett támogatást. A közös érdek diktálta, hogy Magyarország Itáliával és a pápasággal fűzze a legszorosabbra diplomáciai és egyéb kapcsolatait.

Klaniczay Tibor a XV. századi Itália és Magyarország legfontosabb problémáját, a töröktől való fenyegetettséget állította az itáliaihoz kapcsolódó magyarországi humanizmus hátterébe, Zsigmondtól Mátyásig rajzolva meg a török (és a huszitizmus) elleni keresztes háború eszméjének alakulását, és ebbe a folyamatba ágyazta bele a „Mátyás-mitosz” létrejöttét. Mint írja, „a Mátyás-mitosz csak egy folyamat betetőzése; a csúcspontja annak az érdeklődésnek és érdekelttségnek, amely a humanisták részéről a XV. században Magyarország, illetve egész Közép-Európa iránt megnyilvánult”.⁴

Az első Mátyást dicsőítő mű, a fanói Antonio Costanzi panegyricusa a keresztes eszme jegyében történt utolsó komoly kísérlet idején, II. Pius pápa törökellenes hadjáratának szervezésekor érkezett a magyar királyhoz. Costanzi Guarino növendéke és Janus Pannonius iskolatársa volt Ferrarában, majd tanulmányai befejezése után a dalmáciai Arbéban ta-

nított. 1463 vége tájt tért vissza szülővárosába, ahol 1464 februárjától nyilvános grammatika- és retorikatanárként működött. Federico da Montefeltrének volt a híve, és az urbinói humanista körrel tartott fenn szorosabb kapcsolatot.⁵ Mátyáshoz írt költeménye már Itáliában, 1463 vége–1464 eleje tájt keletkezhetett. Volt iskolatársának Janus Pannonius egy Mátyás király nevében írt költeménnyel válaszolt, és ez a benne levő adatok alapján 1464 elejére datálható.⁶

A panegyricus első egysége azt tárgyalja, hogy a keresztény hitet már egyedül csak a címzett, a „pannon nép vitéz királya” védelmezi. Miközben ugyanis, mint ahogy hírlik, Mátyás hadat visel a török ellen, Itália, Spanyolország, Franciaország és a németek közönyös érdektelenséggel nézik az eseményeket, és csak a saját bajaikkal törődnek. Velence az egyetlen, mely tengerre bocsátott hajóival kész segítséget nyújtani. A továbbiakban a költő, a panegyricus műfajra jellemző módon és sorrendben, Mátyást magasztalja. Dicsőíti apját, a hős Hunyadit, aki „erényeivel vívta ki égi honát”, tizennégyszer aratva győzelmet a törökön. Hunyadi halála után Mátyás az, aki az ég felé tör, koronás királyként, birodalma növelőjeként és a művészetek pártolójaként. Dicsőségét fokozza, hogy még a „latin múzsák” is őt áldják. A címzett – a költő szerint – bölcsességére nézve Nesztor, erejét tekintve Achillész, és nincs senki a föld kerekén, aki túlszárnyalná őt. Személye és tettei megéneklésére nem is a vers szerzője, hanem egy Homérosz vagy Vergilius, de legalábbis egy új Lucanus vagy Silius Italicus volna csak méltó. A költemény Mátyáshoz intézett adhortációval zárul, kérve őt, ne hagyja el, védje az „ausoni népet”, így lesz majd új Nagy Sándor, új Caesar, így lesz majd Hunyadinál is dicsértebb, és halála után üdvözülve csillagként fog ragyogni az égen.⁷

Költeményében Costanzi a claudianusi panegyricus témavezetési rendjét és legbanálisabb retorikai fordulatait, valamint díszítőeszközeit használta föl, de pontos helyzetképet adott II. Pius kereszties háborús előkészületeinek végső fázisáról. A költemény adatai megegyeznek a korabeli történeti forrásokból szerzett ismereteinkkel.⁸

Keletkezési ideje körül a Costanzitól megfogalmazott vélemény eléggé általános lehetett Itália humanistáinak körében. II. Pius kereszties hadjáratának egyik fő propagátora, Francesco Filelfo 1464. március 15-én Cristoforo Moro velencei dózsének írt levelében szuperlatívusszal szól Mátyásról, a „leglegyőzhetlenebb király”-nak (*rex invictissimus*) nevezve őt. E levél keletkezésekor Filelfo úgy látta, hogy „a török kiűzésének egész terhe és a győzelem reménye is a magyarokban van”. Filelfo Mátyást is jellemzi. Nincs szüksége buzdításra vagy figyelmeztetésre ahhoz, hogy legszentebb feladatát teljesítse – olvasható a dózsének írt levelében. Ragyogó tehetségű és nagylelkű, s ha ifjú kora következtében még hiányozna belőle a megfontolt okosság, pótolja azt tehetsége és ki-

vételes iparkodása. „Ezekhez társul még a leglegyőzhetetlenebb Mátyás királyban az apja virtusára való emlékezés vagy annak utánzása.”⁹

Janus Pannonius már említett válaszát, a Mátyás király nevében fogalmazott költeményt Huszti József részletesen ismertette.¹⁰ A tájékozatlan Costanzinak a magyar költő előadta Mátyás előző évi boszniai háborújának eseményeit, és újra számba vette azokat az európai országokat, melyektől semmit sem lehet várni. Mátyás teszi, amit tennie kell, s ha akarna, még akkor sem lehetne közönyös, hiszen a török a szomszédjában áll. A költemény rámutat arra, hogy az ellenség nem csak a „hunokat” kívánja elveszíteni, hanem „Kelet Rómája”, Konstantinápoly megszerzése után már Nyugat Rómáját is szeretné magának megkaparintani. Az ókori Róma dicsőségére és az olaszok szegyenérzetére appellálva Mátyás–Janus Pannonius visszaküldi a buzdításokat oda, ahonnan azok jöttek, és kifejezésre juttatja, hogy Magyarország egyedül Itáliára számíthat, mellyel „a közös veszély kétségtelen közelsége és a kölcsönös szeretet”¹¹ egyesíti. A költemény Itália fejedelemségeit buzdítja a közös harcra, egyenként sorra véve és megnevezve őket, majd Mátyás rezignációval vegyített eltökéltségének szavaival zárul: ha hoznak az olaszok segítséget, ha nem, ő küzdeni fog hitéért és hazájáért.

A Mátyás nevében megfogalmazott költemény azt mutatja, hogy II. Pius pápa tervezett hadjárata előtt a magyar és olasz elvárások egymás iránt kölcsönösök voltak. Az adott pillanatban felettébb szükséges lett volna, hogy az egymással civakodó olasz fejedelemségek megembereljék magukat, és a pápától szervezett hadjáratra katonai erőt és pénzt áldozzanak. Ez nem a hű Costanzin múltott, ő megtette a magáét. Bizonyosra vesszük, hogy éppen a Magyarországról érkező királyi válasz hatására írta azt az ódáját, melyben sorra véve az egyes itáliai fejedelemségeket, felszólítja őket a török elleni harcra.¹²

A tervezett pápai keresztes hadjárat kudarcából, mint Fraknoi írja, Mátyás levonta a szükséges tanulságokat; III. Frigyes császárral kívánt egészen szoros szövetségre lépni, és Csehország trónját akarta magának megszerezni.¹³ Mindkét vállalkozása kudarccal végződött. Számolnia kellett azzal, hogy Közép-Európában országát ellenséges szomszédok veszik körül, és közben magyar alattvalói, élükön Vitéz Jánossal és Janus Pannoniusszal, tőle akarván megszabadulni, egyik ellenségének nyújtanak kezet. Az 1471. évi összeesküvők támaszt, szövetségest, Mátyás helyett uralkodójelöltet Lengyelországban találtak, melyet Magyarországtól Mátyás külpolitikája idegenített el.¹⁴

A Costanzinak szóló válaszon kívül Janus Pannonius nem írt királyáról nagyobb dicsőítő művet. Saját nevében nem írt panegyricust Mátyásnak. Pedig korában e műfaj egyik legjelesebb és legtermékenyebb költője éppen ő volt, és Itáliában csak úgy ontotta magából a hatalmas dicsőítő költeményeket, Ludovico Gonzaga mantovai herceghez, III.

JANUS PANNONIUS ARCKÉPE (MINIATÚRA A BÉCSI PLAUTUS-KÓDEX
CÍMLAPJÁN; WIEN, ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK)

Frigyes császárhoz, továbbá Anjou Renéhez. Híres Guarino-panegyricusát is ott vázolta fel, idehaza már csak csiszolta, szépítette.¹⁵ Az egyik korai elégiájában arra biztatta költőtársát, Tito Vespasiano Strozziát, hogy írjon epikai műveket. Néhány tárgyat is ajánlott, köztük Sigismondo Malatesta, Lodovico Gonzaga, Francesco Sforza, az Esték és I. Ulászló magyar király tetteit. Huszti szerint ez a névsor elárulja, hogy milyen tervei voltak Janus Pannoniusnak, ugyanis a Gonzaga-témát később ő maga dolgozta föl.¹⁶ Ő lett volna a legalkalmasabb rá, hogy megörökítse a várnai csatában elesett I. Ulászló tetteit, de arról nem tudunk, hogy ezt a témát is feldolgozta volna.

Kora ifjúságában arra készült, hogy epikus művet ír Hunyadi életéről és tetteiről, de végül ez az alkotás nem született meg.¹⁷ Pedig volt ilyen elvárás vele szemben. Magyar költőtársa, Fodor Kristóf – olvassuk Janus Pannonius egyik epigrammájában – biztatta, hogy írjon Mátyás csatáiról és Hunyadi vitézi tetteiről. Talán majd egyszer – válaszolja –, ha lesz ereje és ideje, követi a buzdításokat. De ő magát erre a feladatra sem

megfelelőnek, sem alkalmasnak nem tartja; ez inkább Fodor tehetségéhez való, mely az övét felülmúlja.¹⁸ Fodor költeményei nem maradtak fenn, de valószínű, hogy a magyar költőfejedelem válasza után ő sem írt a Hunyadiakról epikus művet.

A Fodor Kristófnak szóló epigramma szerint „pásztorsíp nem jól fújja a kürtmuzsikát”. Janus Pannonius írt ugyan egy epigrammát Mátyás egyik csehországi győzelmére,¹⁹ de egy másikban, talán még a cseh háború idején vagy éppen Nyitra ostromakor, az Atyaistenhez békéért könyörgött,²⁰ majd *Könyörgés Mars istenhez a békéért* című költeményében döbbenetes képekkel idézte fel a háború irtóztatós istenét, hogy kegyelmet kérjen tőle a magyar népnek.²¹

Costanzi hajlamos volt Mátyás királyban egy jövőző Nagy Sándort vagy Caesart látni. A neki szóló válasz ezt nem hagyja figyelmen kívül, erre reagálva Janus Pannonius a hadakozó Mátyást Achillészhez és Hannibálhoz hasonlítja.²² Saját nevében írt költeményeiben a költő nem alkalmazott ilyen humanista ékítményeket Mátyással kapcsolatban. Pedig az ő Jacopo Antonio Marcellója derekabb volt Odysseusnál,²³ Anjou Renéje „Egymaga tölti be Marcellus, Caesar szerepét”, és „túltesz a Sándorokon, neve Cyrusokat borít árnyba”.²⁴ Mátyás viszont, ha bizonyos feltételeknek eleget tesz, majd még egy Traianus is lehet. 1467. október 15-én Mátyásnak ajánlva munkáját, Plutarchos *Apophthegmata* (Királyok és hadvezérek bölcs mondásai) című művének latin fordítását, így ír erről:

Plutarchos „Traianus császár nevét írta kiadásának az élére, az én fordításom viszont Mátyás király nevét fogja viselni. Nem mintha olyan arcátlanságra vetemedném, hogy Plutarchoshoz merjem magam hasonlítani, ... de felségedet semmiképp sem sértem meg azzal, hogy Traianusszal mérem össze! Mert annak idején az ő uralma alatt kapott új erőre a már elfajzásnak indult Római Birodalom, napjainkban pedig a te égised alatt emeli fel újra a fejét a pogány ellenségtől már csaknem eltiport keresztény világ.

Mennél erősebben hatnak rád a derék férfiak tanácsai, mennél kevésbé hódolsz be korodnak, és ha valóra váltod valamennyiünknek beléd vetett nagy-nagy reményeit, és az Istenség kegyelmével lankadatlanul törsz a diadalra: akkor meg teljességgel Traianusszá lehetsz!”²⁵

Janus Pannonius igazán nem lebecsülendő római császárhoz hasonlított királyát, de ez a párhuzam nem lehetett a leghízelgőbb annak számára, akinek előzőleg azt ígérték, hogy új Nagy Sándor és Caesar lesz. Úgy tűnik, Mátyás nem akart Traianusszá válni, és egyre kevésbé törődött „a derék férfiak” tanácsaival. Az 1471. évi összeesküvés fő okát Vespasiano da Bisticci éppen abban látta, hogy Mátyás kezdett eltérni Vitéz tanácsaitól, és helyette Beckensloer Jánosra hallgatott, akinek nem volt nagy tekintélye, és nem értett a kormányzáshoz.²⁶

Az összeesküvésről Mátyás állítólag 1471 júniusában értesült, Vitéz esztergomi kanonokjaitól.²⁷ Az idő tájt egy olasz humanistától kapott némi vigaszt: Pomponio Leto, a római humanista akadémia vezetője küldte el neki Silius Italicus-kiadását egy levél kíséretében. A király 1471. szeptember 13-án levélben köszönte meg a küldeményt. Leto és akadémiaja már ezt megelőzően is kapcsolatban állt vele, a levélben ugyanis ez olvasható: „... ismételten tapasztaltuk, hogy tudós társasággal egyetemben megemlékezel rólunk”.²⁸ A római akadémiával valószínűleg Vitéz és Janus Pannonius is összeköttetésben állt. Vitéz régi pártfogoltja, Kosztolányi György, aki hajdan Ferrarában Janus Pannoniusszal együtt tanult Guarinónál, 1468-tól Rómában élt mint szentszéki scriptor, és veje volt a híres görög származású humanistának, Georgios Trapezuntiusnak (Giorgio da Trebisonda). Ha előbb nem, apósa révén közelről megismerhette a római humanistákat.²⁹ Trapezuntius nagy tisztelője volt Vitéznek és Janus Pannoniusnak. *Contra Eunomium* címmel latinra fordította Nagy Szent Vazul egyik művét, és ezt a munkáját az esztergomi érseknek, Vitéznek ajánlotta; egy másik Vazul-fordítását Janus Pannoniusnak küldte el.³⁰

Mátyás őszintén örült Leto nyomtatásban megjelent Silius Italicusának, válaszába azonban szomorúság vegyül, amint önmagát összehasonlítja az irodalmárokkal. Akár Janus Pannonius békevágyó költeményeire is írhatta volna, saját humanistáinak is címezhetne volna sorait, melyekben megfogalmazta, hogy szerinte mi a költők és írók hivatása:

„Nem tagadhatjuk, hogy szomorú a királyoknak sorsa, amiért háborút kénytelenek viselni; mert gyakorta diadalmaskodnak ugyan, de mindannyiszor emberi vérontás árán. Mi persze nem kívánjuk a háborút, de ha reánk kényszerítik, nem utasíthatjuk vissza; ezt nemzetünk becsülete, sértett jogaink és rosszakaróink szándéka egyaránt megköveteli! ... Éppen ezért kell a te és a tieid sorsát magasztalnom, mivel tihozzátok az illik, hogy ne vérontásra és ne királyságokra áhítozzatok, hanem kizárólag az erény és az irodalom babérait, s miközben ezt teszitek, a királyok háláját is elnyeritek, mert elfeldtetitek velünk a kegyetlen fegyvercsattogást.”³¹

Talán nem véletlen, hogy Mátyás a római humanistát oktatta ki ebben a levélben, melyet akár övéinek is írhatott volna. Pomponio Letót és római akadémiaját egy világra szóló botrány tette híressé, egészen hasonló ahhoz, amelyet Vitéz és Janus Pannonius okozott. Mint ismeretes, 1467-ben összeesküvést szerveztek II. Pál pápa meggyilkolására. A merénylet terve 1468-ban pattant ki Rómában. A pápa először el sem akarta hinni, majd arra gondolt, hogy az összeesküvés mögött külföldi hatalmak érdekei állottak, és a törököket, vagy Csehország heretikus királyát, Poděbrád Györgyöt gyanúsította.³² Leto 1467 nyarán elhagyta Rómát. Velencében éppen börtönben ült, egy ott elkövetett bűne miatt, amikor

elérte őt a pápai kiátkozás. A velenceiek diadalmenetben, „második Iugurthaként”³³ vitték vissza Rómába, egyenesen az Angyalvár börtönébe. Az összeesküvés és herezis vádjára alól neki sikerült kimosnia magát, és bocsánatot nyert. A vizsgálatvezetők a tanúvallomások és egyéb körülmények alapján arra az eredményre jutottak, hogy az összeesküvés feje a római akadémia „balszárnyának” a vezetője, Filippo Buonaccorsi, akadémiai nevén Callimachus Experiens volt.³⁴ Ő még időben elmenekült Itáliából. Rómából Apuliába ment, azzal a szándékkal, hogy tengerre kel. Aragóniai Ferdinánd nápolyi királytól kapott segítséget, hogy eljusson Krétára, ahonnan továbbment Ciprusra, majd a velencei fennhatóságú Chiosra. Ott – az egyik kortársa szerint – 1469-ben egy újabb összeesküvésbe keveredett. A genovai Galeazzo Giustiniannal meg egyezve, a szigetet át akarta adni a törököknek, akik 250 hajóval vonultak fel Chios előtt. Az összeesküvés lelepleződött; a chiosiak Galeazzo Giustiniant darabokra tépték. Akasztófára került az összeesküvés másik olasz résztvevője, Marco Antonio Romano, a római akadémia Asclepiadése, aki szintén Chioson rejtőzködött el II. Pál bosszúja elől. Buonaccorsi innen is időben elmenekült, egyenest a törökhöz. Néhány hónapig Konstantinápolyban élt, és ott a firenzei kereskedősaládból való Francesco Ugolininek a házában lakott. Konstantinápolyban találkozott a firenzei zsidó származású, Lengyelországba telepedett Arnolfo Tebaldi kereskedővel. Leginkább tőle kaphatott bátorítást arra, hogy Lengyelországban keressen menedéket. A lengyel király, IV. Kázmér ellensége volt II. Pál pápának, mivel ez utóbbi a cseh trón kérdésében nem az ő fiát, Ulászlót, hanem Mátyás királyt támogatta.³⁵ Buonaccorsinak előzőleg is lehettek lengyel kapcsolatai, ugyanis olyan kereskedősaládból származott, melynek az érdekei kiterjedtek az égei-tengeri szigetekre, Konstantinápolyra és Európa nagy részére, így Lengyelországra és Magyarországra is, továbbá családja mindkét ágán rendelkezett olyan ösökkal, akik egykor Lengyelországban éltek.³⁶ 1470 tavaszán Lwówban (Leopolis; Lemberg) találjuk őt. Lwów Vitéz János régi barátjának, Sanoki Gergely (Gregorz z Sanoka) érseknek volt a székhelye. Buonaccorsi Lengyelországban tartózkodott akkor is, amikor 1470. október 28-án a piotrkówi szejmen a pápai követ felolvasta egyházi kiközösítését és a pápa ezzel kapcsolatos követeléseit.³⁷ Az egyházfője által kerestetett bűnösnek Sanoki érsek dunajóvi várában adott otthont. Mint Buonaccorsi írta később Arnolfo Tebaldinak Krakkóba, Sanoki védte meg őt „a gonosz emberek cselvetéseitől”.³⁸ Az érsek – mint ezt éppen Buonaccorsi-Callimachus Experiens róla írt életrajzából tudjuk – a 40-es években Magyarországon Vitéz humanista „contubernium”-ába tartozott, melyet Pier Paolo Vergerio is látogatott. Sanoki Vitéz kebelbarátja és váradikánonokja, „terveinek részese, tudományos munkálkodásának társa és segítője” volt. Vitéz annyira kedvelte őt „tehetségéért és erkölcsiért,

hogy nemcsak az asztaluk, a hálótermük is közös volt”.³⁹ Sanoki 1450 körül hagyta el Magyarországot. Vitézzel való későbbi kapcsolatáról nem tudunk, de ilyen lehetett, mert Buonaccorsi azt írja, hogy Vitéz „később a legnagyobb bajok közé sorolta azt, hogy tőle távol volt”.⁴⁰ Buonaccorsi még Sanoki életében, 1476-ban írta említett életrajzát, melynek – időben olykor nehezen egyeztethető – adatait pártfogójától szerezte. Sanoki a lengyel politika jelentős alakja volt, kitűnően ismerte a magyar viszonyokat, és nem lehetetlen, hogy Vitézék összeesküvésében némi része volt. Az áruló magyar főpapok mindenestre IV. Kázmér fiának ajánlották fel királyuk trónját. Az összeesküvés idején ott volt Sanoki mellett Buonaccorsi-Callimachus Experiens is, aki bizonyára nem véletlenül keveredett előzőleg kétszer is összeesküvés gyanújába. 1471-ben II. Pál pápa elhunyt, és utódától, IV. Sixtus pápától Buonaccorsi amnesztiát kapott. 1472. április végén Dunajóból átment Krakóba, és ott beiratkozott az egyetemre. Még ugyanebben az évben a királyi udvarban, Sanoki sürgetésére, titkári állást szerzett, és a király fiait oktatta. Lengyel politikai karrierjén szédületes gyorsasággal emelkedett a magasba: négy évvel Lwówba érkezése után, 1474-ben királyi kancellári kinevezést kapott.⁴¹

Pomponio Leto és Mátyás király későbbi kapcsolatáról nem tudunk. Az összeesküvés és a két humanista főpap halála után Mátyást egy ideig csend vette körül. Janus Pannonius halála után ismét az ő egyik volt ferrarai iskolatársa jelentkezett dicsőítő művel. Ludovico Carbone *Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae* (Dialógus Mátyás király viselt dolgairól és dicsőségéről) című dialógusa⁴² 1475-ben keletkezhetett.⁴³ A szerző Ferrarában tanított retorikát és görög–latin irodalmat; híres szónok és igen termékeny költő volt. Rendkívüli módon sóvárgott a pénz és az ajándékok után, műveiért valósággal kikövetelte magának az anyagi ellenszolgáltatásokat.⁴⁴ Bizonyára dialógusa megírásába is belejátszott, hogy Mátyástól busás ajándékokat remélt. Műve ajánlásában Mátyást kora legkülönb uralkodójának nevezi, aki katonai vitézségével felülmúlja Hannibált és Sertoriust, erényeivel és vallásosságával pedig Scipiót és Marcellust. Mátyás harci erényeinek tulajdonítja, hogy a török még nem vetett lábat Itáliában. De Mátyás minden erénye közül – írja – az a legnagyobb, hogy csodálatos módon pártolja az irodalmárokat, és a hozzá érkező „szónokokat, költőket, tudós filozófusokat pénzzel, öltözékekkel és nemes lovakkal ajándékozza meg”.⁴⁵ Őt – mint mondja – ferrarai magyar tanítványainak, mindenekelőtt Ernuszt Zsigmond pécsi püspöknek a Mátyás-dicséretei készítették dialógusa megírására. Az ajánlás végén azt is közli, hogy művét amolyan kis zsenyécskének szánta, de ha tetszeni fog a királynak, majd nagyobb dolgok írására is összeszedi a bátorságát.

A dialógusban Carbone társalog Ernuszt Zsigmonddal, aki – mintegy

captatio benevolentiae-ként – az összeesküvés miatt súlyosan elmarasztalja pécsi püspökeldjét, a szerző halott iskola- és költőtársát. Emlékeztet arra, hogy Mátyás az összeesküvés után rendelettel akarta eltüntetni alattvalóit az olasz egyetemek látogatásától,⁴⁶ de a mű végén azt is közli, hogy „hitünk legerősebb pajzsa”, miközben állandóan háborúzik, Magyarországon új főiskola (studium) alapításán gondolkodik. „Ha nem vigyáztok – mondja Ernuszt a szerzőnek –, néhány híres tehetséget még elragad töletek...”⁴⁷ Ezek a szavak mintha arról árulkodnának, hogy Vitéz halála után, 1475 előtt a pozsonyi Academia Istropolitana már alig működött, vagy be is zárta kapuit.

A dialógus elején Carbone Mátyást és a magyarokat dicsőíti. Azt kérdezi Ernusztól, hogy vajon összehasonlítható-e Mátyás Itália legkiválóbb fejedelmeivel. A válasz szerint a király mindenkit felülmúl, és egyedül az ókori hősökhez, uralkodókhoz hasonlítható. „Ó, ő egy Marcellus, Scipio vagy Caesar!”⁴⁸ Carbone egy kis költeményét is beiktatja művébe, melyben Magyarországot, annak népét és királyát magasztalja. Ez utóbbi „római vérhez méltó”; „Jupiter megváltoztatta az ég csillagzatát, és a nemes Róma magvait átvitte Magyarországra” – írja a költeményben.⁴⁹

Műve megírásához Carbone Mátyás érdeklődését vette alapul. A dialógus végén felteszi a kérdést, mi az, ami iránt a király leginkább érdeklődik, majd Ernuszt választát hallva, hogy Mátyás főképp a történelmet kedveli, hosszasan magasztalja a történelemtudományt, és sorra veszi azokat az ókori államférfiakat és uralkodókat, akik kitűntek a történelem iránti érdeklődésükkel.⁵⁰ A dialógus Hunyadinak és két fiának, Lászlónak és Mátyásnak a tetteit beszéli el, rövidebb-hosszabb történetek formájában. Az elbeszélés láncát meg-megszakítva a szerző a Hunyadiak tetteit és jellemvonásait egy-egy nagy görög vagy római példájához hasonlítja, így a Hunyadiak magasztalására felsorakoztatja az ókori történelemből azokat a hősöket is, akik Mátyás érdeklődésére leginkább számot tarthattak. Carbone jól tájékozott a magyar eseményekben, több érdekes, a korabeli magyar szájhagyományból merített történetet mond el, és ezeket elsősorban Ernuszt Zsigmondtól és más tanítványaitól, de Guarino iskolájában még Janus Pannoniustól is hallhatta. Hunyadi János, László és Mátyás tetteit nagyjából időrendben haladva mondja el. Miután azonban elbeszélte Mátyás dicsőséges tetteit is, ez az időrend a műben felborul, és a viszonylag rövid dialógusban egy érdekes, és aránylag hosszú elbeszélés olvasható a várnai – Carbone rigómezeinek nevezi – csatáról. A szerző erről az eseményről megemlíti, hogy megírták görög versben és prózában is.⁵¹ Carbone ezt olvashatta vagy hallhatta. A dialógusba szervesen nem illeszkedő várnai csataleírásról mindenestre feltételezhető, hogy epikus irodalmi mű ismeretében keletkezett. A csataleírás részletei mellett mintha erre vallana az I. Ulászló jellemzé-

sére elmondott néhány sor is. A királyról – olvassuk – csodálatos dolgokat beszélnek, és még azt is mondják, hogy életét szüzességét megőrizve élte le. Jól élt, és a lelkiismerete tiszta volt, ezért a halált megvetette, és erős lélekkel, nemes mártírként halt meg a keresztény hitért. Kétségtelen, hogy a várnai csata rettenetes katasztrófa volt Magyarország számára, de Carbone úgy állítja be a történeteket, mintha a törökök diadala sem lett volna egészen egyértelmű. Mint mondja, a csata befejezése után a csatamezőn minden egyes magyar fejre öt levágott török fej jutott, és azóta a törökök úgy kériktől a győzelmet, hogy ne olyat adjon nekik, mint amilyent abban a csatában szereztek.⁵²

Vitéz említett humanista körének egyik ékessége, a ciprusi Filippo Podocataro görög költő a várnai csata ideje előtt jött Magyarországra, és Vitéz vette őt magához.⁵² Később Guarino növendéke volt, Janus Pannoniusszal együtt tanult Ferrarában.⁵⁴ Akár ő is írhatott anyanyelvén, versben vagy prózában, a görögséget is sújtó rettenetes katasztrófáról. Ahogy Carbone, úgy Janus Pannonius is ismerhette a Várnáról szóló görög irodalmi alkotásokat. Azt mindenesetre láttuk, hogy epikus költemény céljára kimondottan alkalmasnak találta, sőt ajánlotta is I. Ulászló magyar király életét és tetteit.

Mint említettem, Carbone a Hunyadiak tetteit és jellemvonásait mindig ókori hősökéihez hasonlítja. Ennek az eszköznek a felhasználásával páratlan módon magasztalja Mátyás boszniai hadjáratát, addigi legnagyobb győzelmét. Tud arról, hogy a győztes király Jajca várának bevétele után a várat védő törököket sértetlenül elengedte.⁵⁵ Ezt az irgalmas tettet Nagy Sándor és Julius Caesar egy-egy tettéhez hasonlítja, majd azt mondja, Jézus Krisztus evangéliumi szavaira hivatkozva, hogy ez nemcsak a legnagyobb férfiakéval vethető össze, hanem az, aki ilyét tesz, leginkább Istenhez hasonló.⁵⁶ Ez a felülmúlhatatlan hasonlat volt az egyetlen Carbone művében, mely a keresztény műveltségéből való. A szerző tehát nem fukarkodik a hízélgéssel, de a legnagyobbat műve végére tartogatta: „Bárcsak gyorsan elérkezne az a nap, melyen Mátyást római királynak és császárnak látjuk! Ugyanis így kívánják ezt apja, valamint saját érdemei. És ahogyan tudjuk, hogy Mátyás apostoli sorsra jutott, úgy a másik Mátyásról is szabad nekünk remélni, hogy egyszer majd császári sorsra jut. Ha ez megvalósul, úgy, ahogy reméljük, ó, micsoda beszédet mondok majd akkor Mátyás császárnak, mikor Itáliába fog utazni a koronázás miatt! Akkor majd minden ember megérti az én magyarok iránti szeretetemet!”

Ernusz erre azt mondja, hogy ha Mátyás ezeket hallaná, bizonyára nagyobb jutalmakkal látná el Carbonét, mint az olaszok, akik lomhábbak és hűvösebbek annál, mint ahogy ezt volt professzora méltósága megkivánná, és ezért szorgalmasan azon lesz, hogy disputációjuk eljusson a királyhoz.⁵⁷

Mátyás új egyetemalapítása 1475 után elmaradt, és nem tudjuk, hogy vajon épp Carbonét „ragadta” volna-e ki a király az olaszok közül, ha sikerül tervét megvalósítania. Életében új fejezet kezdődött 1476-ban, Aragóniai Beatrixszal kötött házasságával. Beatrix és a nápolyiak érkezésével – Bonfini szerint – minőségi változás történt a királyi udvarban, az addiginál civilizáltabb szokások honosodtak meg az érintkezésben és az életmódban, és a király arra törekedett, hogy Magyarországot „második Itáliává” változtassa.⁵⁸ A királyné érkezése azt is jelentette, hogy az uralkodót dicsőítő hagyományokban legrégebb és leggazdagabb nápolyi humanizmus került a legközvetlenebb kapcsolatba a magyar kultúra központjával. Beatrix révén bizonyára eljutottak Budára a nagypját, Alfonso királyt dicsőítő művek;⁵⁹ mind ő, mind a Nápolyból érkező humanisták annak a centralizált királyságnak az eszméit közvetítették, melynek Aragóniai Alfonz volt a példaképe.

Antonio Beccadelli Aragóniai Alfonso-életrajzához hasonlítható alkotás azonban nem Nápolyból érkezett Budára, hanem Guarino volt tanítványától, Janus Pannonius egykori iskolatársától és leghűségesebb barátjától, Galeotto Marziótól. Mint ismeretes, Marzio Beccadelli művét forrásként is felhasználta Mátyás királyról írt művéhez.⁶⁰

A Corvin Jánosnak ajánlott *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae* (Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv),⁶¹ mint Kardos Tibor kimutatta, Itáliában 1485 tavaszán keletkezett,⁶² de a benne levő történetek és mondások túlnyomó része az 1472 előtti időkből való, amikor a szerző még Mátyásnak „állandó társa és vendége” volt.⁶³ A mű megírásának terve jóval korábban megfogalmazódhatott a szerzőben. Amikor barátja, Janus Pannonius Plutarchos *Apophthegmata*-ját fordította, Magyarországon volt, így biztosan tudott a Mátyásnak készített fordításról. Corvinnak szóló ajánlásában hivatkozik is Plutarchosnak erre a művére,⁶⁴ és feltételezhető, hogy Mátyás mondásainak megörökítéséhez ösztönzést is kaphatott belőle.

A legtöbb olasz dicsőítés olyanoktól érkezett Mátyáshoz, akik őt addig nem is látták. Honfitársai lélektelen szuperlativuszait olvasva valószínűleg felüdülést jelent Galeotto Marzio műve, mely méltán a legnépszerűbb Mátyás életéről szóló olvasmány. Míg mások egyenesen Mátyáshoz címezték műveiket, Marzio Corvin Jánosnak ajánlotta, hogy példát nyújtson számára apja kiváló bölcsességéről és szellemességéről.⁶⁵

Galeotto Marzio könyvecskéjének Mátyás-dicsőreteit nem szükséges itt felidézni, mindmáig a legsűrűbben szokás hivatkozni rájuk. Csupán arra szeretnék utalni, hogy a magasztalás módjában is eltér az olaszok hasonló műveitől. A szerző egy helyen esztelennek nevezi azt, aki valamilyen tekintetben össze merné magát hasonlítani Nagy Sándorral,

GALEOTTO MARZIÓT ÁBRÁZOLÓ BRONZÉRME (ISMERETLEN OLASZ MESTER MUNKÁJA; BUDAPEST, MAGYAR NEMZETI MÚZEUM, ÉREMTÁR)

Hannibállal, Scipióval, Marcellusszal vagy Julius Caesarral.⁶⁶ Costanzi és Carbone említett műveiben mindezek a hasonlatok megtalálhatók. Marzio nem ezekkel a dicső hősökkel, hanem kortársaival, Francesco Sforzával és Roberto Sanseverinóval hasonlítja össze a királyt.⁶⁷ Az utóbbit, a második ferrarai háború velencei zsoldosvezérét „olyan lelkenedő magasztalásban részesíti, amit még Mátyásra sem pazarolt” – írja Horváth János.⁶⁸

Isten tökéletessége helyett a humanisták emberi tökéletességre vágytak, és az olaszok szívesen ruházták ezt a távoli Magyarország királyára, akit számos dicsőítője sohasem látott. Galeotto Marzio Mátyása mindenkit fölülmúl emberi és uralkodói kiválóságával, de nem tökéletes. Mint olvasható, az olasz találgatón a király keményen rápírtott egy hízelgőre, aki „venusi” szépségéről és hatalmas erejéről nyilatkozott. Mátyás bizonyára nem hízelgésnek, hanem sértésnek találta ezt a véleményét. Galeotto Marzio közepes erejűnek és „marsi szépségűnek” tartja őt. Még azt is elárulja róla, hogy testileg nem volt egészen ép, a kisujját nem tudta kinyújtani.⁶⁹ Mátyás szellemének kiválóságáról, hihetetlenül tartós memóriájáról és nyelvtudásáról elsősorban Galeotto Marzio tájékoztat bennünket, de ő jegyezte fel egy példát arra is, hogy a király egy alkalommal vétett a latin grammatika szabályai ellen.⁷⁰

Galeotto Marzio életrajzi történeteit másfajta humanizmus járja át, mint olasz honfitársainak humanista frázisokkal teletömött Mátyást dicsőítő műveit. Az ő Mátyása emberként, és nem hőroszokhoz, ókori hősközhöz vagy Istenhez való hasonlatosságában kiváló. Emberi tulajdonságokkal rendelkezik, és ezek a szerző szemében nem minősülnek „emberi gyengeségeknek” vagy hibáknak. Egy alkalommal – írja – valaki egy Terentius-idézetbe (*obsequium amicos, veritas odium parit*) csomagolva szemére hánytva a királynak, hogy csak a hozzá alkalmazkodókat kedveli, és gyűlöli az igazságot. Mátyás visszautasította a támadást, és a rá citált idézeten keresztül verte el a port mérgében támadóján, kimutatva, hogy „vannak igen olcsó, elvetemült, az igazsággal és önmagukkal is ellenkező szentenciák”.⁷¹

A *De dictis ac factis Mathiae* nemcsak Mátyást és családját dicsőítő alkotás, hanem egyben a szerző magyarországi barátainak a magasztalását is tartalmazza. Galeotto Marzio magyar baráti köre szinte kizárólag Mátyás számára gyanús vagy gyűlöletes személyekből állt. Vagy az 1471. évi összeesküvők közé tartoztak (Vitéz érsek és Janus Pannonius), vagy nem sokkal a Mátyást dicsérő mű keletkezése előtt váltak gyanússá és kegyvesztetté. Nem tudjuk, hogy Galeotto Marzio tudatosan állt-e ki barátai mellett, vagy egyszerűen arról van szó, hogy nem volt kellően tájékozott Mátyás és alattvalói viszonyáról.⁷²

Báthory Miklós váci püspök, akiről Marzio elragadtatott hangon szól,⁷³ 1480 körül váltotta ki Mátyás kegyetlen haragját.⁷⁴ Mátyás később megbocsátott neki, de mint nyíltan megírta, nem őmiatta, hanem Báthory István szolgálatai miatt és más alattvalói kérésére.⁷⁵ Marzio másik barátjának, Laki Thúz Jánosnak 1481-ben kellett a király haragja elől Velencébe menekülnie.⁷⁶ Galeotto Marzio e ténnyel kapcsolatban némi kritikának is beillően arra utal, hogy számára Laki Thúz „kivándorlása” indokolatlannak látszik.⁷⁷ Ifjabb Vitéz János, Marzio volt tanítványa, az összeesküvők közeli rokona sokáig kegyvesztett volt Mátyásnál.⁷⁸ 1482 tavaszán ismét kihívta magára a király haragját. Önkényesen, a magyar érdekek ellenére intézkedett a salzburgi érsekség ügyében, ezért Mátyás eltiltotta őt minden további cselekvéstől, és ügyei rendbehozatalára egy másik követet menesztett Rómába.⁷⁹ Vitéz „praktikáiról” Gabriele Rangone da Verona is tudott,⁸⁰ akit Marzio külön fejezetben magasztalt művében.⁸¹ Galeotto Marzio műve utolsó fejezetében Nagylucsei Orbánról áradozik.⁸² 1484-ben Nagylucsei csak a királyné és Giovanni d’Aragona közbenjárásának köszönhette, hogy Mátyás nem vetette őt börtönbe.⁸³

Marzio megjegyzi, hogy még más műveket is ír majd, ha látja, hogy könyve mindenekelőtt Mátyásnak, másodsorban Corvinnak megnyerte a tetszését.⁸⁴ További művek írására azonban nem kapott biztatást.

1471-ben, amikor Mátyás király a görög származású Johannés Argyropuloszt (Giovanni Argiropulo), a firenzei studio híres professzorát, Lorenzo dei Medici és Ficino volt tanárát hívta meg Budára,⁸⁵ Janus Pannonius és Vitéz firenzei kapcsolatai már viszonylag régi és gazdag múltra tekintettek vissza.⁸⁶ Ugyanabban az évben Magyarországra készült jönni Argyropulos egykori tanítványa, Bartolomeo Fonzio is; őt Firenzében élt költőbarátja, Garázda Péter, Janus Pannonius unokatestvére akarta magával hozni szülőhazájába.⁸⁷ A Mátyás elleni összeesküvés miatt Argyropulosnak és Fonziónak is elment a kedve attól, hogy útra keredjen.

Mátyás és a firenzei humanisták későbbi szoros kapcsolatának az alapját 1477-ben Francesco Bandininek, a firenzei platóni akadémia jeles tagjának magyarországi letelepedése vetette meg.⁸⁸ Mátyás diadalmas ausztriai előrenyomulása, majd Bécs elfoglalása után az olasz–magyar humanista kapcsolatok leginkább a király magasztalásában, kegyei keresésében merültek ki, és ebben, Bandininek is köszönhetően, Firenze járt az élen.

Az első jelentős, Mátyásnak szóló firenzei hódolat Ugolino Verino (Ugolino da Vieri) *Epigrammatum libri septem* (Epigrammák, hét könyvben) című könyve, melyben a szerző addigi epigrammáit gyűjtötte egybe, és kiegészítette őket a magyar uralkodópárhoz, valamint magyarországi ismerőseihez írt költeményeivel. Ugolino Verino nem volt túlságosan tehetséges, de ügyesen verselt, és a panegyricus műfajban némi hírnévre is szert tett.⁸⁹ Az egyik költeményét Callimachus Experiensnek, „a magyar király barátjának” írta.⁹⁰ Ennek az epigrammának az alapján és Ugolino Verino más költeményeinek adatait figyelembe véve Huszti József Buonaccorsi fennmaradt magyar vonatkozású költeményeit 1483-ra datálta.⁹¹ Havas László Ugolino Verino költeményeit 1479-re keltezte, és ennek bizonyítására a költő *Triumphus et vita* című, alább még említendő panegyricusára hivatkozott.⁹² Elkerülte a figyelmét, hogy ugyanebben a költeményben Otranto ostromáról és felszabadításáról is szó esik,⁹³ és így kétségtelen, hogy 1481. szeptember 10-e után keletkezett. Egy 1484. augusztus 14-i levél szerint Ugolino Verino könyvét a szerző fia, Silvestro hozta el Budára. Hazafelé vezető útján Silvestrót megtámadták és kifosztották, és az apja könyvéért kapott ajándékokat, „a lovakat, pénzt és kiváltságleveleket” elrabolták tőle.⁹⁴

Ugolino Verino talán annak a Francesco Ugolininek volt a rokona, akinél egykor Konstantinápolyban Callimachus Experiens vendégeskedett. Mint egyik Mátyáshoz címzett epigrammájában írja, Magyarországról érkező vérrokona (germanus) beszélte el neki a király háborúban és békében viselt dolgait.⁹⁵ Bandini mellett, akihez egyik epigrammáját

címezte,⁹⁶ Buonaccorsi is ösztönözhetette, bátoríthatta a szerzőt verseskötete összeállítására. Buonaccorsi 1483 nyarán megfordult Itáliában; az egyik levelét július 28-án San Gimignano-ból, a másikat augusztus 17-én Firenzéből keltezte. 1483 ősze – vége tájt a Mátyással háborút viselő III. Frigyeshez ment Grazba, és ott hosszabb időt – talán hónapokat – töltött el, majd 1485 elején a cseh király prágai udvarát kereste fel.⁹⁷

Ugolino Verino Bandini mellett versben köszöntötte Budán élő más olasz ismerőseit is. Az egyik epigrammája Filippo Lippi Mátyásnak festett *Utolsó vacsorájáról* szól.⁹⁸ Ennek az életszerűsége teljesen lenyűgözte egykori szemlélőit. A XVI. század első negyedében egy német humanista, Johann Gast látta Budán, és a róla alkotott véleménye egybehangzó Ugolino Verinóéval.⁹⁹

A szerző az egyik költeményét barátjának, Garázda Péternek címezte. Jól ismerte a magyar költőt, 1471 előtt Firenzében együtt jártak egyetemen.¹⁰⁰ Mint ezt más forrásból tudjuk, Garázdához Callimachus Experiens is írt egy költeményt.¹⁰¹ Ez lényegesen figyelemre méltóbb Ugolino Verinóénál. Garázda sokkal jelentősebb költő lehetett, mint ahogy erre mindössze két fennmaradt költeményéből következtethetünk. Buonaccorsi róla szóló sorait ismerve nem tűnik túlzásnak Megyericsei János sirverse, melyben önmaga költészetéről is öntudatosan szólva rokonait, Janus Pannoniust és Garázdát együtt említette.¹⁰² Buonaccorsi egyéni világszemléletű, jó ítélőképességű, jelentős költő volt, bár erről nem éppen magyar vonatkozású költeményei alapján győződhetünk meg. Amikor azon medített – olvassuk versében –, ki lehetett Garázda mestere, Váradi Péter kalocsai érsek révén kapott választ kérdésére, aki kezébe adta Janus Pannonius epigrammáit. Garázda verseinek Phoebusa, múzsája – ismerte fel az olasz költőtárs – unokatestvére, Janus Pannonius, aki „először simította el költeményeivel a vad Isztert, és szülőföldjének ragyogó híressége volt”, majd „fegyveres törekvésben” vereséget szenvedett a „peleusi Achilléstől”, azaz Mátyástól. Buonaccorsi szerint Garázda költészete Janus Pannoniusét is fölülmúlja, és növeli Magyarország dicsőségét.¹⁰³

Buonaccorsi Magyarországon azt a pergamen kódexet láthatta, melybe Váradi leírta Janus Pannoniusnak Mátyás parancsára összegyűjtött epigrammáit. 1496-ban Váradi ennek a másolatát kérte Kesztlöci Mihályhoz szóló levelében. Váradi 1484-től Mátyás haláláig börtönben ült, így nem csodálható, hogy Janus Pannonius-kódexe elveszett. Annál megdöbbentőbb viszont, hogy 1496-ban Kálmáncsehi Domokosnak, a híres mecénásnak és könyvgyűjtőnek sem volt Janus Pannonius-kódexe.¹⁰⁴

Ugolino Verino Váradi Péter „kalocsai érseknek, Mátyás király első titkárának” is írt egy költeményt.¹⁰⁵ Váradi 1481-ben lett kalocsai érsek,

1484-től börtönben ült.¹⁰⁶ Arról hallgatnak a források, hogy országa egyik legnagyobb egyházi vezetőjét, Magyarország főkancellárját Mátyás király miatt csukatta be. Mátyás egy alkalommal úgy nyilatkozott a szabadon bocsátását követelő pápai követnek, hogy Váradi nyelvétől fél, a császárra vonatkozó titkok miatt, melyeket reá bízott. Az *Udis* álnevű röpirat szerzője csak annyit tudott, hogy Váradi túlságosan sokat fecsegett.¹⁰⁷ Vajon nem éppen Callimachus Experiensnek?

Ugolino három versben Beatrix királynét, tizenkét költeményben Mátyás királyt dicsőítette.¹⁰⁸ Ezek nem túl érdekesek; a szokásos frázisokat tartalmazzák, olykor ismétlik is. Az egyik epigrammája a hollótól (Mátyás) legyőzött sasról (III. Frigyes) szól;¹⁰⁹ ez a két szimbólum Callimachus Experiens Mátyásnak és Beatrixnak írt költeményeiben többször is szerepel.¹¹⁰ Az epigrammáktól terjedelemben és műfajilag is eltér a közjük iktatott, már említett *Triumphus et vita Mathyae regis admiranda versu heroico percursa* (Mátyás király csodálatra méltó élete és triumfusa hőskölteményben felvázolva) című költemény. Szabályos claudianusi panegyricus, részletes életrajzzal és a harci diadalok leírásával. A magyar Mars, Mátyás – olvassuk a költeményben – már Bécs kapuját döngeti, és „a lengyel Caesar”, aki egykor kegyetlen háborút indított ellene, most békét kér. A költő úgy véli, hogy hosszú szövetséggel fogja megerősíteni a Mátyással kötött egyezséget.¹¹¹ Ennek az egyezésnek a megkötésére érkezett Buonaccorsi Magyarországra, de útja nem járt eredménnyel. A költemény végén a szerző annak a reményének ad hangot, hogy Nagy Károly csatáinak megörökítése (*Carlias* című munkája) után, amely művén tizenöt évig dolgozott, epikus alkotásban dicsőítheti majd Mátyás vitézi tetteit.¹¹²

Az uralkodókhoz szóló panegyricusok két fő témája általában a hős háborús érdemeinek, valamint műveltségének, múzsai tetteinek a dicsőítése. Naldo Naldi a két témát különválasztotta; *De laudibus augustae bibliothecae libri quatuor* (A fenséges könyvtár dicsérete négy könyvben) című költői munkájában Mátyás híres könyvtárát énekelte meg.¹¹³ A prózai előszóban megígéri, hogy megírja majd Mátyás harci tetteit is, ha látja, hogy ez a műve elnyerte a király tetszését.¹¹⁴

Naldi nem említi Bandinit, viszont hosszan és túlzóan magasztalja Taddeo Ugolettót, aki befejezte Corvin János oktatását, és Mátyás bibliotékájának majd az élére kerül.¹¹⁵ Szól Antonio Bonfiniről is, aki a király számára görögből latin fordításokat készít.¹¹⁶ Mátyás környezetéből ezenkívül még két költőt említ:

„Hinc quoque qui versu tua maxima facta reponant,
Concelebrant gemini Corvinia limina vates,
Cinthius est quorum pariter vocitatus uterque,
Sit quod uterque pius Musae Phoebique sacerdos,
Dignus uterque tuos qui carmine dicat honores.”¹¹⁷

Mátyás mellett ezek szerint nemcsak az eléggé jól ismert Francesco Cinzio Benincasa koszorús költő,¹¹⁸ hanem egy másik Cinzio nevű költő is működött. Bánfi Florio az eddig ismert költőtől elkülönített egy másik Cinziót, Mátyás hadmérnökét, és ezt Cinzio da Sansepolcroval azonosította. A bécsi egyetemi anyakönyv egyik adata alapján Bánfi feltételezte, hogy Cinzio de Sansepolcro költészettel is foglalkozott,¹¹⁹ de költői tevékenységét nem ismerjük.

Francesco Cinzio Benincasa személyével nem datálható pontosan Naldi műve, mert Mátyás 1487. május 26-án kiállított birtokadományozó levele szerint többévi hűséges szolgálatának a jutalmát nyerte el.¹²⁰ Csapodi Csaba a Bonfiniről szóló említés alapján Naldi művét 1486-ra keltezte, és úgy vélte, hogy 1485–1486 körüli situációt tükröz.¹²¹ Bonfini 1486 októberében érkezett hat saját művével együtt Mátyás retzi katonai táborába,¹²² Naldi könyve tehát ez után keletkezett. A Corvina-könyvtárról szóló szakirodalomban gyakori az a feltételezés, illetve állítás, hogy Bonfini már Itáliában összekötetésben állt Naldi barátjával, Ugolettoval. Ez egy datálatlan Ugoletto-levélen alapszik, melyben egy Antonius B. nevű személyt a levél szövegkiadója Antonius Bonfinire egészített ki. Teljesen kézenfekvő volna, de mégsem egészen biztos, hogy ez Antonius Bonfinivel azonos.¹²³ Más források egyáltalán nem szólnak Bonfini 1486 előtti firenzei kapcsolatairól. Ő maga *Symposiumja* ajánlásában azt írja, hogy Recanati titkára, Giovanni Francesco Angelita és az 1481-ben Budán járt szentszéki követ, Prospero Caffarelli ascoli püspök mellett római, illetve a szentszéknél működő barátai ösztönözték őt műve megírására, és név szerint is felsorolja őket. Ezenkívül még Francesco d’Aragonát, Beatrix öccsét említi, aki 1484-ben Magyarországról Itáliába hazatérve került kapcsolatba vele.¹²⁴ Bonfini 1486 előtti firenzei kapcsolatairól tehát semmilyen biztos adattal nem rendelkezünk, 1486 után viszont Naldi biztosan hallhatta Ugolettotól, hogy Bonfini Mátyás udvarában működik. Bonfinin kívül jelenleg nincs más datálásra alkalmas adatunk, így Naldi művéről egyelőre csak az állítható biztosan, hogy 1487–1490 között keletkezett.

Naldi művének három könyve (2–4.) foglalkozik a könyvtár bemutatásával és magasztalásával; adatai jól ismertek a *Bibliotheca Corvinianá*ról szóló tanulmányokból.¹²⁵ A műhöz írt prózai előszó és az első könyv Mátyás és családja dicséretét tartalmazza. A szerző ehhez a legközkeletűbb panegyricus-szimbólumokat és -toposzokat használta föl; a „legbölcsőbb” és „legműveltebb” Mátyás király jellemvonásai egyeznek az ókori panegyricusok tökéletes fejedelmeinek tulajdonságaival.¹²⁶ Tanulmányainak ismertetése és érdeklődésének bemutatása is eléggé általános; a kor bármely uralkodójára ráillene. Ennél több konkrétum olvasható Corvin János tanulmányairól. Taddeo Ugoletto vezetésével ő is elsajátította a szabad művészetek ismeretanyagát, de ez után mestere

görög nyelvre tanította őt, és elolvastatta vele a görög szónokokat a költőket.¹²⁷ A Mátyás–Beatrix–Corvin János hármasság égbé emelése után Naldi magasztalja a király „Jupiterhez méltó” budai palotáját is.¹²⁸ Érdekesen alkalmazza azt a panegyricus-toposzt, mely szerint a dicsőítet kiváló apjánál is különbnek kell ábrázolni, amennyiben ez valamennyire összefér a realitással.¹²⁹ Naldi dicsőítésében Corvin János tűnik apjánál kiválóbbnak, hiszen ő görögül is tud, és a múzsák nevelte Ugolettónak volt a tanítványa. Naldi könyvtármagasztalásának egyik célja – mint ezt Csapodi Csaba megállapította –, hogy Corvin Jánost a bibliotéka társtulajdonosává tegye,¹³⁰ és apja uralkodói jogara mellett biztosítsa számára a könyvtárat is, melynek létrehozása az írók és költők szemében Mátyás legkiválóbb tette.

ALESSANDRO CORTESI PANEGYRICUSA

Az egymással versengő–civakodó olasz fejedelmektől anyagilag függő humanistáknak akarva-akaratlan szolgálniuk kellett uraik érdekeit, és ez nem mindig hatott kedvezően írói ambícióik megvalósítására. Alkotómunkájukhoz nekik mindenekelőtt békére volt szükségük. Szülőföldjük ókori dicsőségétől megigézve olyan uralkodóra vágytak, aki visszaállítja Itália egységét, és hazájukat második Rómává változtatja. Bécs elfoglalása után reményeik egyre inkább a birodalmi eszmétől nem idegen nagyszabású uralkodóhoz, a potenciális német–római császárhoz, Mátyás királyhoz kötődtek. Róla azt is tudták, hogy egészen kivételes módon támogatja a művészeket és az irodalmárokat. 1485-től fogva egyre több olasz hangoztatja Mátyásnak a római Corvinus-nemzetségből való származását. Ez a genealógia a humanisták szemében elégséges alapot teremtett volna arra, hogy Mátyás a Római Birodalom nagy utódállamának „legitim” uralkodójává legyen.

A török majdani legyőzőjeként és egy második Róma jövendő alapítójaként dicsőíti Mátyást Alessandro Cortesi *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis* (Magyarország királyának, Corvin Mátyásnak harci dicsősége) című, 1487/1488 telén írt¹³¹ verses panegyricusában. Cortesi egyenértékűnek tartotta Mátyás katonai és kulturális érdemeit,¹³² és ez utóbbiakat is meg akarta énekelni. Fennmaradt művében megemlíti, hogy már dolgozik e másik munkáján is.¹³³ Panegyricusa folytatását azonban nem sikerült megalkotnia; Mátyással csaknem egy időben, 1490. április 6-a és május 5-e között a halál őt is elragadta az életből.¹³⁴

A *De laudibus bellicis* Rómában keletkezett; Cortesi 1477-től haláláig a Szentszéknél scriptorként és más funkciókban működött. Közeli, szoros kapcsolatban állt a vezető római írókkal és költőkkel, köztük Pompo-

nio Letóval, de jó barátai voltak a firenzei humanisták körében is. San Gimignano-ban – Callimachus Experiens szülővárosában – született; nagyapja Dalmáciából telepedett át Itáliába, s apja már a firenzei Aldobrandini családba nőült be. A költő gyermekkorától kezdve barátságban állt Angelo Polizianóval, Firenze későbbi hírességével, és Lorenzo dei Medici házában is vendégeskedett.¹³⁵ Firenzei kapcsolatait Rómából is ápolta, bővítette. Poliziano mellett szoros baráti kötelék fűzte őt Ugolino Verinóhoz, és levelezésben állt Francesco Baroni firenzei jegyzővel. Kapcsolatai bizonyára belejátszottak abba, hogy 1483-ban költeményeit firenzei nyomdában jelentette meg.¹³⁶ Panegyricusa keletkezésének ideje tájt úgy látszik, éppen szabadulni akart a Szent-széktől. Az a sérelem érte, hogy Giovanni dei Medici – VIII. Ince pápa egyetértésével – elfoglalta a St. Giustó-i apátságot, melyet IV. Sixtus pápa előzőleg öneki ígért meg. Lorenzo il Magnificótól várt Firenzében titkári hivatalt, de ezt nem sikerült elnyernie. 1487-ben személyesen próbált szerencsét a francia udvarban, majd 1488-ban Nápolyban Ferdinánd királynál, de mindkét helyen csalódás érte.¹³⁷ Elképzelhető, hogy Mátyást dicsőítő műve megírásával anyagi támogatásban, helyzete megváltozásában is reménykedett.

Cortesi panegyricusát Szörényi László részletesen ismertette, és a claudianusi panegyricus kritériumait figyelembe véve műfajilag is elemezte.¹³⁸ Friss szempontú és szemléletű tanulmányában Szörényi nem tartotta szükségesnek hangsúlyozni azt az ismert tényt, hogy Cortesi művének egy másik, jól kiaknázott forrása Vergilius *Aeneise*. A panegyricus Mátyása – ahogyan ez a mű tartalmi utalásaiból kiderül – közvetlen utóda Róma ősatyjának, Aeneasnak, és a köztük levő azonos szerep hangsúlyozására a költő leplezetlen módon merített Vergilius eposzából. Eposzi kellékek (pl. a Szörényitől is említett mennyei tanácskozás)¹³⁹ mellett sűrűn használt eposzi hasonlatokat, és a haldokló Hunyadi szájába adva a szót, ahhoz hasonlóan jelölte ki Mátyás és a magyar nép küldetését, ahogyan az *Aeneis* VI. énekének jól ismert soraiban Anchises fogalmazta meg Róma hivatását fiának, Aeneasnak:

„Incumbent alii Sarrano mollius ostro,
 Argutas tenui ducent de gutture voces,
 Pulsabunt citharam melius saltuque choreas
 Intexent agili et convivia lauta parabunt,
 Tu bellare frequens et vincere, nate, memento;
 Hoc tibi erit studium regnique extendere fines,
 Exercere fidem et contingere sidera factis.
 Ingredere et tantos iam nunc ordire labores!”¹⁴⁰

Cortesi dicsőítő költeményében Mátyás, „a föld és a tenger leigázója” római magból született; apja, Hunyadi díszje volt „Romulus nemzetségének”. A király születésénél Aeneas anyja, Venus is jelen volt, és az újszülötthöz Róma alapítója, Romulus intéz szónoklatot. A gyermeket „a római név örökösének” nevezi, és vonásaiban felismeri a nagy római ősokeket, a Scipiókat, Caesart és Messala Corvinust. Romulus gondoskodik számára fegyverekről; kardja már az Etna kohóiban csörög, és a kyklopsok készítik hatalmas páncélját.¹⁴¹ A hős méltó leszármazottja a rómaiaknak; Jajca ostromától kezdve mindenütt győzelmet arat. Diadalai után megjelenik neki Corvinus, aki neposának szólítja, és arra buzdítja, hogy induljon harcba Rómáért és nemzetségük újabb dicsőségért. Erre a küzdelemre Mátyást karddal és lándzsával övezi fel. Ezek egykor Aeneasé voltak, majd rómaiak harcoltak velük, míg állt a római imperium. A híres fegyvereket Messala Corvinus mind ez idáig az elysiumi mezőkön rejtegette, és Vulcanus élesítette ki őket, hogy Mátyás a török ellen indulhasson velük.¹⁴² A panegyricus végén a szerző Krisztushoz és Szent Péterhez fohászkodik, kéri őket, ne akadályozzák meg „a latin birodalom jogarát visszahozó” Mátyást abban, hogy „római törvényeket” adjon a Keletnek. Mátyás az egyetlen reménye az olaszoknak és a spanyoloknak, akik a töröktől napról napra jobban félnek és rettegnek.¹⁴³

Cortesi műve – Bonfini *Magyar Története* és Galeotto Marzio könyvecskéje mellett – nagymértékben hozzájárult későbbi korok Mátyásnimbuszának létrejöttéhez. Mindenki ismerte vagy ismerhette, aki Bonfinit olvasott, márpedig a XVIII. századig Bonfinit minden művelt magyar olvasta. A panegyricus a XVI. századtól kezdve 1690-ig Bonfini *Magyar Történetének* minden kiadásában megjelent függeléként.¹⁴⁴ Heltai valószínűleg belőle vette a holló és gyűrű történetét, melyet ő Hunyadival kapcsolatban adott elő.¹⁴⁵ Mint Szörényi kimutatta, jól ismerte Zrínyi is, aki a *Szigeti veszedelemhez* és *Mátyás király életéről való elmélkedések* című művéhez forrásként használta föl.¹⁴⁶ Még az is lehetséges, hogy eredetileg Mátyás koráról szólt a Széchenyitől ismert szállóige: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak.” Cortesi panegyricusában ez a megállapítás a magyar népről mindenesetre szó szerint megtalálható.¹⁴⁷

MÁTYÁS ÉS A DICSŐÍTŐK

Élete utolsó éveiben valósággal özönlöttek Mátyás királyhoz a könyvajándékok és a dicsőítések, elsősorban Firenzéből. Felfokozódtak a buzdítások is; az olaszok számára úgy tűnt, közeleg az ideje annak, hogy Mátyás beváltja a hozzá fűzött nagy reményeket. 1489 tavaszán VIII. Ince pápa komoly tervekkel állt elő a török elleni keresztes hadjárattal

kapcsolatban, s az év őszén, hosszú huzavona után, ígéretet tett arra, hogy kiadják Mátyásnak a török trónkövetelőt, Dzsem herceget. Ugyanezen év őszén magyar béketárgyalások folytak III. Frigyessel és fiával, Miksa német–római királlyal.¹⁴⁸ Itáliában nagyra nőtt a Mátyás iránti figyelem. 1489. szeptember 17-én Bartolomeo Fonzio, Budáról Firenzébe visszatérve, így ír magyarországi barátjának, Johannes Morenusnak: „A mi Corvinus Mátyásunkkal kapcsolatban igen nagy a várakozás, egyrészt hogy milyen békét köt a császárral, másrészt hogy azután mit tesz. Vannak, akik úgy vélik, hogy Dalmácia visszaszerzéséért fog csatázni, mások szerint dicséretesebb módon elindul a török ellen, és azok sem hiányoznak, akik úgy vélik, hogy nyugalmasan fog élni, mert nem jó az egészsége, s éveit a csendes nyugalom felé hanyatlanak.”¹⁴⁹ A Dzsem kiadására vonatkozó pápai ígéret későn érkezett. 1489-ben Mátyás nem volt olyan állapotban, hogy hadjáratot vezethessen. Az év nagy részében súlyos betegség gyötörte. Előfordult, hogy nem bírt lábra állni, és nem tudta fogadni a hozzá érkezőket; máskor tolószékét is igénybe kellett vennie. Az ősz beköszöntével lábai dagadni kezdtek, és súlyos lázak kínozták.¹⁵⁰ Roppant nagy lelki ereje olykor kevésnek mutatkozott a testi fájdalmak, szenvedések elviselésére. 1489 ősze tájt érkezett hozzá Rómából Aurelio Brandolini Lippo, a neves humanista, akit egy ideig betegsége miatt fogadni sem tudott. A vak tudós, hogy addig se vesztesse haszontalanul az idejét, míg a király színe elé kerül, *De humanae vitae conditione et toleranda corporis aegritudine* (Az emberi élet mibenléte és a testi betegség elviselése) címmel egy dialógust írt a betegnek, hogy az abból erőt, vigaszt meríthessen szenvedései elviselésére.¹⁵¹

Itáliából tömegesen jöttek a könyvek, a buzdítások és a dicsőítések, és szép számban érkeztek humanisták is, hogy Mátyás mellett nyugodt körülmények között, anyagi biztonságban tevékenykedjenek. A királyi udvarból, úgy tűnik, csak az irodalmi műveket alkotó magyar literátorok hiányoztak. Pedig voltak Magyarországon költők és írók, a fentebb említettekén kívül is. A szellemi alkotómunkát, a magyar humanisták, mintha nem tekintették volna kivételes értéknek. Ha írtak, saját kedvtelésükre tették, és talán nem is gondoltak arra, hogy műveiket összegyűjtve, könyv formában a királyi könyvtárában helyezték el. Elképzelhetetlen, hogy Mátyás éppen az ő műveiket ne honorálta, értékelte volna kellően. Nemhogy dicsőítő műveket nem írtak, de talán más módon se nagyon juttatták kifejezésre királyuk iránti elismerésüket. Alkotásaik, irodalmi termékeik sok esetben még mutatóban sem maradtak fenn.

Pedig az olasz humanistákkal nyugodtan felvehették volna a versenyt. Itáliából Magyarországra többnyire a kevésbé ismert, szerényebb tehetségű írók és költők érkeztek. Hívta Mátyás Argyropuloszt és Marsilio Ficcinót is,¹⁵² de ők nem jöttek. Mátyásnak elsősorban olyan humanistára volt szüksége, aki irodalmárai körében vitathatatlan tekintély, vezető,

irányadó lehet. Azokat, akik őhozzá híva vagy hívatlanul érkeztek, és dolgozni akartak, ő ellátta munkával, de természetesen a saját érdeklődésének megfelelően.

Ludovico Carbone és a Silvestro Ugolino hazatérését elbeszélő levél egybehangzó adatai szerint Mátyás pénzzel, lovakkal és egyéb ajándékokkal jutalmazta meg a neki hozott könyveket. A gazdag ajándékok nemcsak a művek tartalmának szóltak. Ezek a könyvek ugyanis – a szép könyvek szeretetéről híres uralkodónak szánva – többnyire királyhoz illő módon, gyönyörűen írt és illuminált pergamenkódexek formájában érkeztek, és vagyont érő volt a bennük levő anyag, művészi munka. Az írók tudták, hogy Budán a múzsák otthona, a nagyszerű könyvtár várja alkotásaikat, és a legnagyobb becsben fogják őrizni őket. Cortesi panegyricusa és Naldi könyvtárdicsérete egy-egy gyönyörű Corvina-kódexben maradt fenn, és Carbone meglevő dialógusa is a *Bibliotheca Corviniana* egykori állományából való.¹⁵³

Galeotto Marzio azt írta Mátyás királyról, hogy „valóban dicső és hősi tetteinek igaz dicséretét nem utasítja vissza, de a valótlanságot és a hízgelést utálja.”¹⁵⁴ A humanisták megmutogatták egymásnak és uraiknak műveiket, terjesztették őket, és Mátyásnak szüksége volt az itáliai propagandára, még akkor is, ha tudta, hogy szép szavakon, buzdításon kívül az olaszoktól mást nemigen várhat. De tettei dicsőítését, úgy tűnik, senkitől sem igényelte. Az említett dicsőítő művek szerzőinek egyikével sem találkozunk később környezetében. További biztatást, meghívást valószínűleg nem kaptak. Pedig Costanzi kivételével mindegyikük felajánlotta további szolgálatait.

Századunk irodalomtörténészei általában mind az ókori, mind a humanista panegyricusokat értéktelen vagy csekély értékű, „émelyítően” hízgelő műveknek tartják. Mátyás király dicsőítői – tehetségüket tekintve – nem voltak egyformák. Nem mindegyikük tudta ügyesen használni az ókori szimbólumkincset, ami a humanisták számára az esztétikai érték egyik fő kritériuma volt. Olyanok is akadtak, akiktől nemigen telt többre, mint hogy szuperlatívuszok halmozásával fejezzék ki hódolatuikat. De alkotásaik őszinte csodálatból, spontán születtek, és még a szerény tehetségű szerzőknél is fellelhető az az igyekezet, hogy a dicsőített személy magasságaiba felemelkedjenek. Nem tartották szégyennek, hogy kifejezzék elismerésüket az arra érdemesnek. Az emberi nagyság méltatását nem halogatták kihűlt tetemek feletti gyászbeszédre. Feladatuknak tekintették azt, amit Angelo Poliziano Cortesi Mátyás-panegyricusáról véleményt mondva szavakba öntött: „kötelesség dicsérni azt, ami dicséretet érdemel.”¹⁵⁵

JEGYZETEK

Rövidítések

DBI: Dizionario biografico degli italiani, 1- , Roma, 1960-
EPHk: Egyetemes Philologiai Közlöny
Itk: Irodalomtörténeti Közlemények

- 1 Klaniczay Tibor: A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században. In: ID.: Pallas magyar ivadéka. Bp. 1985, 41-58.
- 2 Graciotti, Sante: Le ascendenze dottrinali dei lodatori italiani de Mattia Corvino. In: Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento, a cura di Tibor Klaniczay. Bp. 1975, 51-63.
- 3 Hegyi Klára-Zimányi Vera: Az oszmán birodalom Európában. Bp. 1986, 11-16.
- 4 Klaniczay Tibor: A keresztshad eszméje és a Mátyás-mitosz. In: ID.: Hagyományok ébresztése. Bp. 1976, 167.
- 5 Huszti József: Janus Pannonius. Pécs, 1931, 222.; G. Formichetti: Antonio Costanzi. In: DBI, 30., 370-374.
- 6 Huszti: Janus Pannonius. 222-224.; Jani Pannonii opera omnia. Janus Pannonius összes munkái. Kiad.: V. Kovács Sándor. Bp. 1987, 348-335.
- 7 Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Ed. Eugenius Ábel, Stephanus Hegedűs. Budapestini, 1903, 110-113. Magyarul l. Hegedűs István: Egy olasz költő Mátyás királyhoz. ItK XIII (1903), 80-82.
- 8 Vö. Pór Antal: Pius pápa és Hunyadi Mátyás király. „Budapesti Szemle”, XX (1879), 265-272.
- 9 „... totum rei gerendae pondus, atque spes vincendi, posita est, in hoc tempore, in Hungaris. ... Accedit in Matthiam regem invictissimum paternae virtutis vel memoria, vel imitatio.” (Franciscus Philelphus, Epistolarum familiarum libri XXXVII. Venetiis 1502, f. 147.)
- 10 Huszti: Janus Pannonius. 222-224.
- 11 „Vos et communis, vicinia certa, pericli (Mutuus et nobis conciliavit amor.)” Jani Pannonii opera. 82-85.
- 12 Constantius Fanensis: Ode dicolos tetrastrophos excitans Christianorum principes in Turcum, 1462, In: Hegedűs István: Irodalomtörténeti tallózások az olasz könyvtárakban. ItK 8 (1898), 356-360.
- 13 Fraknoi Vilmos: Hunyadi Mátyás király, 1440-1490. Bp. 1890, 151-152. (Magyar Történeti Életrajzok.)
- 14 Rázsó Gyula: Una strana alleanza. Alcuni pensieri sulla storia militare e politica dell'alleanza contro i turchi (1440-1464). In: Venezia e Ungheria nel Rinascimento, a cura di Vittore Branca. Firenze, 1973, 96.
- 15 Huszti: Janus Pannonius. 111-114.
- 16 I. m. 77-78
- 17 I. m. 63.

- 18 Jani Pannonii opera omnia. 236–237.
 19 I. m. 226–227.; 234–235.
 20 I. m. 248–249.
 21 I. m. 248–249.
 22 I. m. 352–353., 103–104. sor.
 23 I. m. 469., 198–199. sor.
 24 I. m. 429., 59–60. sor.
 25 Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. Vál., kiad.: Klaniczay Tibor. Bp. 1982, 213. (Magyar Remekírók.)
 26 „il re... comincio a diviarsi da' consigli dell' arcivescovo” etc. (Vespasiano da Bisticci: *Le vite*. Ed. crit. di Aulo Greco, vol. 1, Firenze, 1970, 322–323.)
 27 Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 216.
 28 Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. 604.
 29 Ábel Jenő: I. György kalocsai érsek. EPhK, IV. (1880), 44. 21. jegyzet; Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. Első közlemény. „Századok” XXXII. (1898), 13.
 30 Vö. Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Kiad.: Ábel Jenő. Bp. 1880, 175–176.
 31 Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. 604–605.
 32 D. Caccamo: Filippo Buonaccorsi. In: DBI. 15, 79.; Paparelli Gioacchino: Callimaco Esperiente (Filippo Buonaccorsi). 2. ed. Roma, 1977, 56.
 33 Platina szavait idézi Paparelli, 57.
 34 I. m. 66.
 35 I. m. 70–74., 83.; Caccamo: Buonaccorsi, 79.
 36 Paparelli: Callimaco Esperiente. 19–21.
 37 I. m. 84–85.
 38 „...ab insidiis malitiosorum hominum me liberavit”. Idézi Paparelli, I. m. 109.
 39 „Exinde semper consiliorum participem studiorumque socium habuit adeque hominis et moribus delectabatur, quod non solum mensam, sed cubiculum quoque fecerit ei commune.” (Philippus Callimachus: *Vita et mores Gregorii Sanocei*. Ed.: Irmina Lichońska, Varsoviae, 1963, 34.)
 40 „Episcopo uero ita obtemperabat ut (ille) inter res maximas numerauerit postea Gregorii ab se separationem.” (Uo.)
 41 Caccamo: Buonaccorsi, 79–80.; Paparelli: Callimaco Esperiente, III.
 42 *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*, tom. 1. Ed.: Franciscus Toldy. Pesthini 1862, commentariis etc. aucta publici iuris faciendae curavit Geisa Érszegi, Budapestini, 1986, 165–194.; Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja Ábel Jenő. Bp. 1890, 189–215. (Irodalomtörténeti Emlékek II.) Magyarul l. Kazinczy Gábor: Mátyás király kortársai tanúsága szerint. Pest, 1863, 73–114.
 43 Olaszországi XV. századbeli írók. X.
 44 Paleotti Lao: Ludovico Carbone. In: DBI, 19, 699.
 45 Vö. *Analecta monumentorum*. 168.
 46 I. m. 170.
 47 „Mathias... quem fidei nostrae fortissimum clipeum appellare possumus, et debemus... de novo in Pannonia studio erigendo cogitat, et nisi cavetis, praeclara quaedam ingenio vobis eripiet.” (I. m. 193–194.)
 48 I. m. 171.

- 49 „Transtulit Ungariam generosae semina Romae/Iupiter omnipotens mutato sydere coeli.” (I. m.: 172.)
- 50 I. m. 190–193.
- 51 I. m. 186–188.
- 52 I. m. 188.
- 53 Callimachus: Vita... Gregorii Sanocei. 34.
- 54 Epistolario di Guarino Veronese, vol. 3. Ed.: Remigio Sabbadini. Venezia, 1919, 510.; Vespasiano de Bisticci hozzá írt leveleit l. Eugenio Garin: La giovinezza de Donato Acciaiuoli (1429–1456). „Rinascimento”, (1950), 68–69.
- 55 Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 132.
- 56 Analecta monumentorum. 181.
- 57 Vö. I. m. 194., Carbone művéről l. még: Jászay Magda: Párhuzamok és kereszteződések. A magyar–olasz kapcsolatok történetéből. Bp. 1982, 171–173.
- 58 Antonius de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades, IV. liber VII. Ed.: I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. Bp. 1941, 134–135.
- 59 Bövebben l. Graciotti: Le ascendenze. 58.
- 60 A magyar irodalom története 1600-ig, I. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp. 1964, 249.; Kulcsár Péter: Fonti e spiritualità del „De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae, in: Galeotto Marzio e l’Umanesimo italiano ed europeo. Atti del III. convegno di studio. Narni 8–11. novembre 1975. Narni, 1983, 103–104.
- 61 Galeottus Martius Narniensis: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber. Ed.: Ladislaus Juhász. Lipsiae 1934 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum).
- 62 Kardos Tibor: Reneszánsz királyfiak neveltetése. „Apollo”, 1935, Klny. 41. l. 2. j.
- 63 Vö. Martius im. Dedicatio 6, 1.
- 64 Klaniczay: A nagy személyiségek. 49.
- 65 Vö. Martius I. m. Dedicatio 1–3., 1.
- 66 I. m. 23, 4–6.; 22.
- 67 I. m. 14, 18–19.; 15.
- 68 Horváth János: Az irodalmi műveltség megosztása. Magyar humanizmus. Bp. 1944, 145.
- 69 Martius I. m. 23, 4–6.; 22.
- 70 I. m. 4., 15–16.; 5.
- 71 I. m. 21.; 21.
- 72 Marzio 1472 utáni magyarországi tartózkodásairól l. Klaniczay Tibor: Galeotto Marzio és Mátyás király. In: ID.: Pallas magyar ivadékai. Bp. 1985, 59–61., 63.
- 73 Martius I. m. 31., 6–24.; 34–35.
- 74 Vö. Mátyás hozzá írt levelével, kiadta Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest, 1863, 144–146.; Magyarul: Magyar humanisták levelei. Kiad.: V. Kovács Sándor. Bp. 1971, 265.
- 75 Vö. Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae ad pontifices, imperatores... datae. Ed.: Emericus Kelcz. Cassoviae 1743, 94.; Mathias Bél: Notitia Hungariae novae historico-geographica. tom. 3, Viennae Austriae 1737, 119–120. Bél ezt a levelet 1484-re keltezte. Karcsú Antal Arzén: Vác város története. 5. Vác, 1885, 144.

- 76 Kulcsár Péter: Bonfini Magyar történetének forrásai és keltezése. Bp. 1975, 131. (Humanizmus és Reformáció 1.)
- 77 Martius I. m. 29., 7–8.; 29.
- 78 I. m. 27., 1–2.; 26.
- 79 Vö. Mátyás király levelei. Külügyi osztály. 2. köt., Kiad.: Fraknói Vilmos. Bp. 1895, 221–222.; Karl Nehring: Quellen zur ungarischen Politik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. I. „Levéltári Közlemények” 47 (1976), 112.
- 80 Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. „Századok”, 1899, 307–308. Vö. Mátyás király levelei. 2. köt. 222–226.
- 81 Martius I. m. 18.; 18–19.
- 82 I. m. 32., 8–15.; 36–37.
- 83 Berzeviczy Albert: Beatrix királyné (1457–1508). Bp. 1908, 337. (Magyar Történeti Életrajzok 52.) Vö. Bonfinis, A. de: Rerum Ungaricarum decad. IV, liber VI. 236–237.; 124.
- 84 Martius I. m. 32., 16.; 37.
- 85 Klaniczay: A keresztshad eszméje. 177. Vö. Mátyás király levelei. 2. köt., 256–257.
- 86 Bővebben Klaniczay: A keresztshad eszméje. 177–178.
- 87 Hegedűs István: Bartholomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius), ItK XII (1902), 4.; V. Kovács Sándor: Garázda Péter. ItK, LXI (1957), 54.
- 88 Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. „Minerva”, 1924–1925. Klny. 29–30.
- 89 Életéről és műveiről l. Ugolinus Verinus: Panegyricon ad Ferdinandum regem et Isabellam reginam Hispaniarum de Saracena Baetidos gloriosa expugnatione. Ed.: Iosephus Fögel, Ladislaus Juhász. Lipsiae 1933, III–IV. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)
- 90 Olaszországi XV. századbeli írók. 346.
- 91 Huszti József: Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XXIV (1927), 309–311.
- 92 Havas László: Les poemes de Callimaque au roi Mathias Corvin. „Acta Antiqua”, 1969, 63.
- 93 Olaszországi XV. századbeli írók. 349. l. 144–162. sor.
- 94 I. m. XIV., 1. j.
- 95 I. m. 345: Ad regem Mathyam bello ac pace insignem, 3–4. sor.
- 96 I. m. 345.
- 97 Paparelli: Callimaco Esperiente. 145., 14. j.
- 98 Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. I. köt. Adattár, Bp. 1966, 524.
- 99 „Pictaque non dices, sed magis ore loqui.” (Olaszországi XV. századbeli írók. 354.) Vö. „... tabellam Budae in Ungaria conspexi, quae coenae dominicae descriptionem vivis coloribus ita expressam habebat, ut panem verum, calicem verum dixisses...” (Ioannes Gastius: Tomus secundus convivalium sermonum. Basileae 1548, Brylinger, 2. sztl. f.)
- 100 Vö. Ad librum suum, ut dominum Petrum archidiaconum Strigoniensem conveniat... in: Olaszországi XV. századbeli írók. 348. l. 5–7. sor.
- 101 Huszti: Callimachus Experiens. 315.
- 102 Mikó Árpád: Két világ határán (Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János siremléke). „Ars Hungarica”, 1983, 54.
- 103 Huszti: Callimachus Experiens. 315.
- 104 Vö. Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. 651–652.

- 105 Olaszországi XV. századbeli írók. 347.
- 106 Balogh: A művészet Mátyás király udvarában. I. 692.; Gerézdi Rabán: Egy magyar humanista: Váradi Péter. „Magyarságtudomány”, 1942, 326–327.
- 107 I. m. 327.
- 108 Olaszországi XV. századbeli írók. XIV.
- 109 I. m. 346.
- 110 Bővebben l. László Szörényi: Callimaco Esperiente e la corte di re Mattia, in: Callimaco Esperiente poeta e politico del '400. Convegno Internazionale di Studi (San Gimignano, 18–20 ottobre 1985), a cura de Gian Carlo Carpagnini. Firenze, 1987, 108–109.
- 111 Olaszországi XV. századbeli írók. 342–343. I., 175–180. sor.
- 112 I. m. 343. I., 190–195. sor.
- 113 Naldi Naldii Florentini De laudibus augustae bibliothecae libri quatuor. in: Olaszországi XV. századbeli írók. 259–296.; teljes kiadása: Bél: Notitia Hungariae. III. 589–642.
- 114 Olaszországi XV. századbeli írók. 269.
- 115 I. m. 261., 264.; 277–280., 280–360. sor.
- 116 I. m. 274. I., 136–139. sor.
- 117 I. m. 274. I., 140–144. sor.
- 118 Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. Schallaburg '82. Wien, 1982, N° 116, 229.; Francesco Cinzio Benincasa. DBI, 8, 523–525.; Florio Banfi: Cinzio Francesco Benincasa, umanista-diplomatico anconetano in Ungheria, „L'Europa Orientale” nuova serie XVIII (1938), 166–178.; ID.: Ancora Cinzio Francesco Benincasa. in: „L'Europa Orientale”, XVIII (1938), 426–430.
- 119 Banfi: C. F. Benincasa. 166., 175–177.
- 120 Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn. S. 229.; Banfi: C. F. Benincasa. 169.
- 121 Csaba Csapodi: Il problema dell'autenticità di Naldo Naldi. (Contributo alla critica delle fonti della Biblioteca Corvina.) „Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae”, VI (1964), 172–173.
- 122 Kulcsár: Bonfini Magyar történetének forrásai. 198.
- 123 P. A. Budik: Entstehung und Verfall der berühmten von König Mathias Corvinus gestifteten Bibliothek zu Ofen. Wien, 1840, 8, 2. j. Budik alapján, de korrektül közli a levél szövegét, tévedésből Philippus Valor leveleként feltüntetve: *Analecta nova*. 478–479.
- 124 Vö. Antonius Bonfinis: Symposion de virginitate et pudicitia coniugali. Ed.: Stephanus Apró. Budapest, 1943, Praef. 62, 6. (*Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*); Pajorin Klára: Bonfini Symposionja. ItK. 1981, 519. I. 66. j.
- 125 Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana*. 3. bőv. kiad., Bp. 1981, passim; Jászay: Párhuzamok és kereszteződések. 167–169.; Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Bp. 1988, 47–64.
- 126 Ezeket bővebben l. K. Born: The perfect Prince according to the Latin Panegyricists. „Am. Journ. Philol.”, LV (1934), 20–35.
- 127 Olaszországi XV. századbeli írók. 279–280., 352–359. sor.
- 128 I. m. 282. 445. sor.
- 129 Feniczy György: Claudius Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete. Bp. 1943, 21. (Értekezések a magyarországi latinság köréből, 10.)

- 130 Csapodi: Il problema dell'autenticità di Naldo Naldi, 174.
- 131 Florio Banfi: Alessandro Tomasso Cortese glorificatore di Mattia Corvino re d'Ungheria. „Archivio storico per la Dalmazia”, anno XII, vol. XXIII (1937), 147.
- 132 Vö. I. m. 147., idézet Cortesi Francesco Baronihoz írt leveléből.
- 133 Alexander Cortesius: De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis. Ed.: Iosephus Fögel. Lipsiae 1934, 12., 461–464. sor. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)
- 134 G. Ballistreri: Alessandro Cortesi (Alessandro Tommaso). DBI, 29, 753.; Banfi: A. T. Cortese. 140–144.
- 135 Ballistreri: A. Cortesi. 750–751.; Banfi: A. T. Cortese. 137–139.
- 136 Banfi: A. T. Cortese. 140–142.
- 137 I. m. 144.; Ballistreri: A. Cortesi. 752–753.
- 138 Szörényi László: Panegyricus és eposz. Zrinyi és Cortesius. ItK. 1987–1988, 143–145.
- 139 I. m. 145.
- 140 Hegedűs István: Mátyás és a latin költők. In: Mátyás király emlékkönyv. Kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára. Szerk. Márki Sándor. Bp. 1902, 197. (A szerző saját fordításában.) Idézi: Szörényi: Panegyricus és eposz. 144.; Vö. Vergilius: Aeneas VI, 847–853.
- 141 Cortesius I. m. 6. l. 195–207. sor.
- 142 I. m. 12. l. 470–496. sor.
- 143 I. m. 26–27. l. 1175–1198. sor.
- 144 Szörényi: Panegyricus és eposz. 142–143. l., 10. j.; Banfi: A. T. Cortese. 151.
- 145 Cortesius I. m. 4–5. l. 96–126. sor.; Vö. Heltai Gáspár: Chronica az magyaroknac dolgairól. Kolozsvár 1576, Facs. kiad. Bp. 1973, 82. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 8.)
- 146 Szörényi: Panegyricus és eposz. 141–148.
- 147 Vö. „Amplum, nate, tibi regnum famamque relinquo, (Duratum castris Hunnum assuetumque periclis) Qui nulli inferior genti pietate vel armis...” (Cortesius I. m. 8. l. 299–301. sor.)
- 148 Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 378–379., 381.
- 149 Vö. Bartholomaeus Fontius: Epistolarum libri III. Ed.: Ladislaus Juhász. Szeged, 1931, N° 13., 8.; 37. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum.)
- 150 Fraknói: Hunyadi Mátyás király. 383–384.
- 151 Mayer Elisabetta: Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino. Aurelio Brandolini Lippo. „Annuario”, 1937, Roma, 1938, 1939. 25. j., 146. (Studi e Documenti italo–ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma, 2.)
- 152 Klaniczay: A keresztshad eszméje. 186.
- 153 Csapodi–Csapodiné Gárdonyi: Bibliotheca Corviniana. N° 186., 71.; N° 137, 62.; N° 4, 37.
- 154 Martius I. m. 23., 3.; 22. l.; Galeotto Marzio: Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv. Ford.: Kardos Tibor. Bp. 1977, 70.
- 155 „è debito lodare quello che merita laude”. Poliziano 1489. augusztus 11-i leveléből idézi: Banfi: A. T. Cortese. 148.